

BIRGITTA SVENSSON

”En dialektisk, didaktisk kulturhjärte”

Om Viktor Rydbergs betydelse för dagens forskning

Hans Granlids beskrivning av Rydberg som ”en dialektisk, didaktisk kulturhjärte”¹ får beteckna vad jag vill lyfta fram om den betydelse som hans forskning skulle kunna ha för dagens forskare. Det finns många skäl till att flera forskare har kommit att uppmärksamma Viktor Rydberg under senare tid, inte bara litteraturvetare² utan också konsthistoriker,³ idé- och lärdomshistoriker⁴, till och med arkitekturhistoriker⁵ och kulturforskare som jag själv. För mytforskare som George Dumézil har han alltid varit aktuell.⁶ Idéhistorikern

¹ Granlid, Hans. *En Viktor Rydbergbok. Vår dröm är frihet*, Stockholm 1973, s. 73.

² Sjöberg, Birthe. *Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora 2005. Sjöberg, Birthe. ”Varför arkebuseras Gustaf Drake? Sjöroveri och statskuppöversök i Viktor Rydbergs *Fribytaren på Östersjön*”, i *Skeptiska betraktelser. ABSALON. Skrifter utg. vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund*, Lund 1999.

³ Brummer, Hans Henrik. ”Among the shining antique marbles: Viktor Rydberg’s essay on Antinous”, i Hall, Thomas m.fl. *Docto peregrino*. Stockholm 1992.

⁴ Burman, Anders. ”Viktor Rydberg och materialismen”, i Nilsson, Ingemar. *Vetenskap och historia. Sju essäer*. ARACHNE nr 12, Göteborg 1999. Lindén, Anna. ”Viktor Rydberg och den jämförande indoeuropeiska religionshistorien”, *Lychnos* 2004.

⁵ Waern, Rasmus. ”Arkitekturen skulle ingå i människans fostran” *Svenska Dagbladet* 1999-05-07.

⁶ Dumézil, Georges. *Mythes et dieux de la Scandinavie ancienne*. Édition établie et préfacée par François-Xavier Dillmann, Bibliothèque des sciences humaines, Paris 2000. För en orientering om Rydberg som mytforskare se till exempel Grandien, Bo. *Rönndrövans glöd*.

Svante Nordin menar att det bristande intresset för Rydberg beror på den schablonbild av honom som vuxit fram.⁷

Jag har valt att rikta intresset mot hans betydelse för kulturforskningen eftersom han som visionär och kulturdebattör har mycket att säga oss idag såväl då det gäller att förnya samverkan mellan kultursektorn och universiteten som när det gäller humanioras roll i samhället. Inget kunde vara mer fel än att kalla honom världsfrånvärd. För honom var kunskap ett vapen i kampen för en bättre värld. Och kulturen var något som inte kunde avskiljas från den politiska och sociala verkligheten.⁸ Rydberg har kallats idealist, men kan likaväl betraktas som realist. Han var visionär och trodde att idealen kunde förverkligas. Jag vill också uppmärksamma honom för vad han lär oss om frihetens möjligheter. Som fri intellektuell, en humanist i upplysningsandans tjänst, riktar han vass kritik mot det moderna samhället, en civilisationskritik som idag är mer relevant än någonsin.⁹ Inge Jonsson har konstaterat att Rydberg var radikal i den meningen att han var beredd att angripa själva grundvalarna till den moderna civilisationen.¹⁰

En annan anledning att åter läsa Rydbergs verk är att vi, som Eva Österberg har påpekat, befinner oss i något som

Nygoticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet, Stockholm 1987; Lönnroth, Lars. *Skaldemjödet i berget. Essayer om fornisländsk ordkonst och dess återanvändning i nutiden*, Stockholm 1996 samt Rydberg, Viktor. *Undersökningar i germanisk mytologi*. Stockholm 1886-89.

⁷ Nordin, Svante. "Viktor Rydberg" i *Svenskt biografiskt lexikon XXXI*, Stockholm 2000, s. 50.

⁸ Örjan Lindberger är specialist på hans politiska diktning. Lindberger, Örjan. *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, Stockholm 1938.

⁹ Se vidare Forssell, Lars. "Vår sista humanist", *Viktor Rydberg. Dikter*. Stockholm 1996; Granlid, Hans. *En Viktor Rydbergbok. Vår dröm är frihet*; Wigforss, Ernst. *Minnen. Del I. Före 1914*. Stockholm 1950.

¹⁰ Jonsson, Inge. Artikel i *Svenska Dagbladet* 1995-09-21.

kan kallas en etisk vändning.¹¹ Frågor om moral, norm och mellanmänskliga relationer står åter i fokus för kulturforskningen.

Kulturhistoriens forskningsmetod

Vi hade i Sverige under några år en professur i kulturhistoria, då Viktor Rydberg kallats till professor i ämnet vid Stockholms högskola 1884. Det har sagts att det var glansen kring hans namn som fick styrelsen för högskolan att knyta honom till sig. Man ville ha ett nytt modernt universitet i storstaden, som kontrast till de gamla universiteten i Uppsala och Lund. Förebilden var *College de France* i Paris. Den humanistiska avdelningen skulle anställa kulturpersonligheter med djupare kunskaper och vidare vyer än de vanliga akademiska. Rydberg själv underströk att han inte ville utbilda statens blivande ämbetsmän utan fria intellektuella.¹²

Han blev också den förste professorn i ett humanistiskt ämne över huvud taget i Stockholm. Flera minnestecknare har understrukt den betydelse det kom att få för utvecklingen av det humanistiska ämnesområdet. Kulturhistorien etablerades såväl inom akademien som i det offentliga samtalet under Rydbergs tid och jag menar att vi har anledning att återknyta till hans betydelse då han på flera områden kom att bana väg för senare tiders kulturvetenskapliga metoder.

Vad menade då Viktor Rydberg utmärkte kulturhistoria som vetenskap? Under sin första föreläsning i Stockholm,

¹¹ Österberg, Eva. ”Vänskap – hot eller skydd i medeltidens samhälle? En existentiell och etisk historia”. *Historisk tidskrift* nr 4, 2003, s. 556f.

¹² Rydberg förordnades som lärare i kulturhistoria i januari 1884 och 1885 fick han en ordinarie anställning som professor i ämnet. Tunberg, Sven. *Stockholms högskola före 1950*, Stockholm 1957, s. 45ff.

höstterminen 1884, reder han ut kulturhistoriens begrepp.¹³ Han kallar den vetenskapen om kulturlivet och civilisationsprocessen, och betonar att man i analysen måste ta in såväl de samhälliga villkoren som människans inre värld. Han visar hur känslans kulturhistoria funnits på dagordningen så länge som kulturhistoria funnits som ett särskilt sätt att skriva historia på.¹⁴ Han söker civilisationens gemensamma källor utöver de enskilda folkens gränser, då han ser dem som solidariskt förbundna. Och metodologiskt börjar han

... med de närmast i ögonen fallande företeelserna, för att sluta med de djupast liggande ...¹⁵

Här riktar han också kritik mot dem som tror att historisk forskning och tolkning kan använda sig av samma metoder som naturvetenskapen. Han beskriver den kulturhistoriska forskningen som en väv där trådarna förvisso är beroende av en yttre värld av villkor och orsakssammanhang som kan beskrivas med samma metoder som naturvetenskapens, men där inslagen består av människans inre värld, av känslor, önskningar och tankar. Då de (som han uttrycker det) i kulturen verkande krafterna har sitt ursprung i den inre världen, måste den historiska tolkningen inte bara söka efter orsaker utan framför allt efter ändamål, dvs. efter människors intention bakom sina handlingar. Den stora skillnaden mellan naturvetenskapens och kulturhistoriens forskningsmetod, beskriver han som hämtad ur människoandens skaplynn. Samtidigt betonar han vikten av att inte bara se

¹³ Föreläsningen var en omarbetad version av en av de föreläsningar som han några år tidigare hade hållit vid Göteborgs undervisningsfond under rubriken "Bilder ur den mänskliga odlingens historia". Omarbetningen är väsentlig. Rydberg, Viktor. *Kulturhistoriska föreläsningar. Del I*. Stockholm 1903.

¹⁴ Jfr *Tidsskrift for kulturforskning* nr 4, Oslo 2003.

¹⁵ Rydberg, *Kulturhistoriska föreläsningar. Del I*, s. 11f.

människan som ett fritt skapande väsen. Hon är också beroende av

inflytelser från den yttre världen, hvilka viljan icke kan behärska.¹⁶

Rydberg riktar skarp kritik mot missbruket av Darwins utvecklingslära på det kulturhistoriska området. Om försöken att använda naturvetenskapliga förklaringar på kulturens område skriver han att ”ett större misstag torde på vetenskapens område aldrig blifvit begånget.”¹⁷ Striden för tillvaron utvecklar, menar han, egenskaper som inte är kulturfrämjande utan kulturfientliga. Det som skiljer människan från djuren är just kulturen. Om det inte vore så, skulle någonting värt att kalla kultur aldrig ha uppkommit, skriver han. På liknande sätt vänder Rydberg sig mot Nietzsches ”rysliga fantasifoster, öfvermänniskan”. Han beskriver Nietzsche som en genuin dogmatiker ”som med barnslig enfald tror på sanningen af de vetenskapliga gissningarna om vårt slähtes urtillstånd” dvs. på utvecklingsläran.¹⁸

En vision om kulturutveckling i samverkan

I en av sina föreläsningar redogör han för det alexandriska museet som han såg som det förnämsta i förvaltningen av de kulturhistoriska intellektuella strävandena. Det var inte ett museum i gängse mening utan snarast att jämföra med ett universitet. Det kan liknas vid det som idag kan kallas den

¹⁶ Rydberg, *Kulturhistoriska föreläsningar. Del I*, s 5.

¹⁷ Rydberg, *Kulturhistoriska föreläsningar. Del I*, s. 6.

¹⁸ Som Rydberg uttrycker det tror Nietzsche på ”den mycket allmänna villfarelsen, att man genom att suppositionsvis eller faktiskt ega i sin hand den första länken i en utvecklingskedja kan ur den länkens beskaffenhet draga den afgörande domen öfver den sista länkens natur.” Rydberg, Viktor 2000(1892): ”- min antipod Fr. Nietzsche” i *Res Publica* nr 48/50.

ideala ABM-institutionen, där en rad olika källmaterial samsas med en mångvetenskaplig skara forskare, som ser som kulturvetenskapernas uppgift att kritiskt granska de underliggande värdemönster som präglar våra vanor, seder och normer.

Rydberg jämför istället med vetenskaps- och vitterhetsakademier. Här hade de tre stora hindren för att stilla kunskapsbegäret undanröjts. Här fanns inga bekymmer för den dagliga utkomsten, här fanns de redskap forskaren behövde och inte minst hade man åstadkommit en samverkan mellan olika områden. Textkritik var en av huvudsysselsättningarna och museets lärde behövde inte avlägga examen, då man förutsattes vara här för att man sökte kunskap. Det var också en institution som var tillgänglig för alla. Så småningom urartade emellertid museet till en anstalt, som:

satte kejsarne och vicekonungarne i tillfälle att som ynnest bortskänka en eftersökt ledamotstitel och istället för en kulturutveckling i samverkan, kom hån och smicker att bli en "idkad konst".¹⁹

Mycket av det Rydberg skrivit kan tolkas som samtidskritik i historisk dräkt. Han ondgjorde sig till exempel i sina föreläsningar över att kvinnornas intellektuella uppfostran försumades i Rom under kejsartiden, på ett sätt som snarast för tankarna till både hans egen samtid och till vår.

Människosläktet gör icke framsteg, som icke följas af steg tillbaka, när den ena hälft, och den, af hvilken dess första andliga daning mest beror, står stilla och ej kan

¹⁹ Rydberg, Viktor. *Kulturhistoriska föreläsningar. Del III*, Stockholm 1904, s 78f.

följa med på en väg, å hvilken båda hälfterna hafva att vandra vid hvarandras sida”.²⁰

Och när han i *Bibelns lära om Kristus* talar om vad folkmassorna skall arbeta för, så använder han inte upplysningstidens gängse begrepp frihet, jämlikhet och broderskap utan frihet, jämlikhet och syskonkärlek.²¹

Rydbergs kunskapsteoretiska utgångspunkt är att människan hyser ett begär efter vetande som gör att hon ställer frågor om hur och varför. Vi bör som ideal ha att söka den allomfattande objektiva sanningen, men vår förmåga att nå fram till sanningen begränsas av vad han kallar själviska ideal. Idag skulle vi beskriva samma sak som ett samspel mellan det objektiva och det subjektiva i forskningen. Han beskriver, utifrån Aristoteles, människan som ett samhällsväsen och ser det som kulturhistoriens uppgift att utröna vilken roll seder och normer har i människors föreställningsvärld. Hur inverkar de på kulturer och civilisationer? Han betonar betydelsen av att undersöka de vandringar och blandningar, som skapat nya civilisationer och kulturmönster, detsamma som vi idag kallar för hybridisering och transnationella rörelser. Samma anda, som präglar hans vetenskapliga gärning, återfinns också i hans skönlitterära. Han är idag särskilt aktuell då han betonar vikten av kulturen framför biologin eller naturen. Idag förs en intensiv diskussion inom human- och samhällsvetenskaperna om biologins tolkningsföreträde och faran i att se människan och hennes vanor, seder, normer och åtbörder som naturligt determinerade. Utifrån begrepp som biologism och essenti-

²⁰ Rydberg, *Kulturhistoriska föreläsningar. Del III*, s. 213. Roms eller romarrikets (guda) värld framstod som den ideala för Viktor Rydberg, men han riktade stark kritik mot kvinnans ställning.

²¹ Rydberg, Viktor. *Skrifter. Del X. Bibelns lära om Kristus*. Stockholm 1897, s. 197.

alism kritiseras naturvetenskapens inflytande på kulturvetenskaperna. Här skulle jag kunna hämta exempel från genusforskningens fält och påvisa skillnaden mellan Strindbergs och Rydbergs uppfattningar då det gällde kvinnans ställning. Men jag väljer istället att ta fasta på att Rydberg inte nöjde sig med att tala om arv eller nationellt arv, som var det vanliga i hans tid, då man vill betona det förflutnas betydelse. Nej, han använde begreppet *kulturarv*²² och jag vill tro att han med tillägget *kultur* ville stärka betydelsen av att människans värld inte *är*, utan *blir*. Det finns ingen naturlig essens i henne utan vi skapar våra värden, normer, seder och traditioner i och genom kulturella processer.

Människans begär efter vetande hör ihop med hennes beroende av känsla. Känsla och kunskap hör ihop som Herder²³ lärt oss.²⁴ Och ryggraden i bildningsbegreppet är

²² Rydberg använder sig av begreppet kulturarv, då han omtalar hur romanogallerna sjunker ner i barbari efter att ha berövats detta i *Kulturhistoriska föreläsningar*, del IV, 1905, s. 582. Vanligen förknippar vi kulturarv och den kulturhistoriska forskningen med materiella lämningar, men Rydberg var främst intresserad av det immateriella kulturarvet. Till detta knöt han också behovet av kontinuitet i odling och natursammanhang, vilket fick honom att rikta skarp kritik mot sin samtids bristande förståelse för samspelet mellan natur- och kulturarv. Jfr Lönnroth 1996, s.172f om Rydbergs kritik mot "den pietetslöst materialistiska hållning till kulturarvet" som han anklagade sina samtida för.

²³ Flera danska kulturhistoriker har understrukt den betydelse som Herders filosofi haft för det kulturhistoriska tänkandet. Se till exempel Damsholt, Tine. *Faedrelandskaerlighed og borgerdyd*, Köpenhamn 2000. Palle Ove Christianssen går så långt som till att säga att Herder är en föregångare till dagens multikulturella tänkande i det att han betraktade människan och hennes språk som historiska fenomen och det var den historiska kulturforskningens uppgift att beskriva skillnaderna mellan olika kulturer och historiska perioder. Varje folk hade rätt till sin egen kultur, hävdade Herder. Christianssen, Palle Ove. *Kulturhistorie som opposition. Traek af forskellige fagtraditioner*, Köpenhamn, 2000.

som exempelvis Sven Eric Liedman konstaterat, föreställningen att kunskapen i grunden förändrar och utvecklar människan, dvs. att man intellektuellt sett är vad man lär sig.²⁵ Om Rydberg bara använt begreppet arv hade tankarna fört mot naturens sammanhang. Istället ville han betona att det är kulturen som skapar det mänskliga. Det är övervinandet av striden för tillvaron som gör mänskligheten civiliserad och Rydberg menar att en etisk makt får människan att sträva från det som är, mot det som bör vara. Hennes medkänsla styr henne mot en medmänsklighet som istället verkar för ett "samarbete för tillvaron".²⁶

Vidgad erfarenhetskrets och kulturella blandningar

Mycket i Rydbergs författarskap handlar om ett ständigt sökande efter det mellanmänskliga.²⁷ Till den engelske sociologen Benjamin Kids socialfilosofiska arbete *Den sociala utvecklingen* skrev Rydberg 1895 ett företal om "Den hvita rasens framtid"²⁸, en rubrik som idag kan verka avskräckande. Det finns anledning att ta upp just denna lilla essä eftersom Rydberg kommit att användas i obskyra sammanhang när det gäller svenskhet och nationalism. Hans budskap är närmast det motsatta. I företalet, vars undertitel är

Herder hävdade också en antielitär kultursyn och menade att alla människor var kulturbärare, inte bara de skolade vilket innebar att kultur ej heller kunde rangordnas. Jfr Christianssen, *Kulturhistorie som opposition*, s.57.

²⁴ Idé- och lärdomshistorikern Sven-Eric Liedman diskuterar i boken *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*, Stockholm 2001, s. 333f, hur nära släkt med varandra orden kunna och känna är.

²⁵ Liedman, *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*, s. 351.

²⁶ Lindborg, Rolf. *Viktor Rydbergs kantat : en essä*. Lund 1985, s. 43.

²⁷ Jfr Lindborg, *Viktor Rydbergs kantat*, s. 21.

²⁸ Publicerad i Rydberg, Viktor. *Skrifter. Del XIV. Varia*. Stockholm 1899.

De hvite och de gule, finns en vass politisk miljökritik i beskrivningen av de vitas västerland:

ett röfvarejordbruk (som) suger den bördiga jordens must, så länge där finnes något att taga. Det försäkras att följderna härav redan börjar visa sig: att på somliga ställen flygsandfält utbreda sig på åkerns och ängens bekostnad --- då jorden icke återfår hvad hon skänker oss --- skogar nedhuggas och ---fjällsluttningar ödeläggs.²⁹

Han uttrycker också en förfäran över vad alkoholism och klasskrig betyder som samhällsjukdom och framhåller hur moralen i Kina är så mycket mer högtstående, varför också förbrytarklassen där är mycket mindre. Visserligen, tillägger han, har man i Västerlandet i alla tider klagat över sedlighetens sjunkande, men det nya nu är:

Lögner, utspridda i börsspekulationers intresse, storartadt och systematiskt anlagd plundring af småfolks sparpennningar, varuförfalskningar och andra slag af kommersiellt svek betraktas knappt längre som vanhederliga handlingar.³⁰

Han reflekterar också över hur invandring har sin orsak i arbetsköparnas intresse av billig arbetskraft.

Men vad betyder det då att han talar om ras, det ord som kanske skrämmer oss mest idag? Här finns det anledning att återknyta till varför han lägger kultur till arv. Det beror på att han betonar kulturens företräde framför naturens i tolkningen av det mänskliga. Han menar att skillnaderna mellan de gule och de hvite är kulturella, inte biologiska. Det är skillnader som skapats av kulturella processer och är inte resultatet av människors naturliga vara, dvs. någon naturlig ofrånkomlig

²⁹ Rydberg, *Skrifter. Del XIV. Varia*, s. 409ff.

³⁰ Rydberg, *Skrifter. Del XIV. Varia*, s. 415.

essens i oss. Diskussionen om naturens eller kulturens tolkningsföreträde förefaller minst lika relevant i dagens vetenskapliga diskussioner som i hans egen samtids. Rydberg ställer i sina senare arbeten ofta de gules kultur över de vites. Även Lundasociologen Svante Lundberg har intresserat sig för denna text då han menar att den utan alltför stora ändringar hade kunnat publiceras som angelägen idag.³¹ Lundberg ser Rydberg som en högst aktuell profet i dagens Europa genom sitt sätt att ställa frågor om de globala sammanhangen utifrån ekologisk rovdrift, ekonomisk girighet, socialt förfall, hotande handelskrig och missbruk av naturvetenskapliga rön. Rydberg skräder inte orden då han talar om hur staten i tidens själviska laissez-faire anda smiter från sitt ansvar. Han avslutar denna essä med att redogöra för ett nytt slags feodalism som i konkurrensens form utövar ”mer obegränsad fejderätt än den medeltida”.³²

Den enskildes trångsynthet måste ersättas med återuppvaknandet av samhörighetskänslan, konstaterar han.

Ett annat exempel på hur Rydberg gått tillväga i sin kulturhistoriska forskning är hans beskrivningar av kulturutbyten och påverkan. I en föreläsning om korstågens inverkan på den europeiska kulturen betonar han åter vikten av att se kulturutveckling som en historisk fråga och inte som en fråga om den mänskliga naturens utveckling. Med historiens hjälp kan man jämföra olika tider och studera vad förändringarna betytt. På så sätt kan han också visa vad kontakten med andra kulturer betytt för forlandet av den europeiska. Då pilgrimerna färdades i andra kulturer kom de också i kontakt med andra levnadssätt, seder och bruk, konstaterar Rydberg. Detta vidgade en trång erfarenhetskrets i en tid då Europa befann

³¹ Lundberg, Svante. ”De hvite och de gule”, *Veritas (10)*. Viktor Rydberg sällskapets tidskrift, Jönköping 1996.

³² Rydberg, *Skrifter. Del XIV. Varia*, s. 427.

sig i upplösning med en rad små stater med olika lagar och sedvänjor:

... bonden, som tagit korset, fick i österns länder se ett jordbruk, mer utveckladt än det, hvarmed han sysslät; stadsbon fick --- se en industri och ett konsthandtverk, som uppfyllde honom med förvåning ...³³

Beskrivningarna är många och jag kan här bara ge en antydning om dess innehåll. I detalj efter detalj visas hur blandningar och utbyten i språk, matvanor, bruket av kläder, arkitektur, handel etcetera, spelat roll för människors seder, vanor och levnadssätt. På språkets område har svenskan hämtat ord som soffa, madrass, barack, arsenal, magasin och amulett. Bland österländska frukter nämner han bland annat aprikos, pistaciefrukten och limonen som blandades med socker och blev till drycken limonad. På textilens område blev kulturella kombinationer särskilt uppmärksammade. Vävnader och mönster byttes liksom färgmetoder. Bruket att sminka sig skall, enligt Rydberg, också ha kommit till Europa under korstågstiden, inspirerat av arabiska toalettkonster.³⁴ Vardagsskildringar som dessa visar att idealisten Rydberg också kunde vara realist. Liksom andra modernitetskritiker sökte han sig emellertid gärna bakåt till andra tider i sin kritik av positivismens och materialismens ytlighet och brist på fantasi. I dikten *Barndomsposien* konstaterar han att *Vingtrött poesi gör nu dagsverk i verklighetsexakt fotografi*.³⁵ Kulturhistoriens, med sin känsla för fantasi och kunskaper om vardagliga ting och fenomen, skulle istället kunna vidga våra förståelsehorisonter. Sin sista kulturhistoriska föreläs-

³³ Rydberg, Viktor. *Kulturhistoriska föreläsningar. Del VI*, Stockholm 1906, s. 426.

³⁴ Rydberg, *Kulturhistoriska föreläsningar. Del VI*, s. 429ff.

³⁵ Rydberg, *Skrifter. Del I. Dikter*, s. 172. Jfr Böök, Fredrik. *Artur Hazelius. En levnadsteckning*. Stockholm 1923, s. 403.

ning i Stockholm sammanfattar Rydberg med att konstatera att

Det betyder mycket för karaktersutvecklingen att man lär sig högakta en motståndare och i en annorledes troende se en jämlike eller en öfverlägsen personlighet.³⁶

Kulturhistoriens genombrottstid

Rydberg var samtida med Charles Dickens och Karl Marx och vi vet att han läst åtminstone *Kapitalet* vars första del kom ut 1867. I Rydbergs boksamling, som nu tillhör Nordiska museet,³⁷ finns också flera böcker av hans samtids kulturhistoriker, såsom Henne am Rhyns *Kulturgeschichte der neuesten Zeit* och Burchardts kulturhistoria om renässansen där upptäckten av människan, språket, biografien, seder och bruk beskrivs. Där finns också den franske kulturhistorikern Michelet som liksom Rydberg såg bönderna som folkets kärna.

Gunnar Olof Hyllén Cavallius hade lagt fram sin forskning om folket och forna tider 1863 och 1868 och Troels-Lund hade 1879 publicerat det första bandet av *Dagligt liv i Norden på 1500-talet*. Med Artur Hazelius som skapade Nordiska museet hade Rydberg förenats i kampen mot det svenska språkets rensande från ”främmande smink och vanprydande tillsatser” men som Rydberg själv skriver i brev till Hazelius 1881 ”andligen hava vi mött varandra mer än en gång och dessa mödor hava icke varit utan starkt inflytande på mina strävanden i olika riktningar.”³⁸ Fredrik Böök har

³⁶ Rydberg, Viktor. *Kulturhistoriska föreläsningar. Del VI*. Stockholm 1906, s 427.

³⁷ Planer finns på att åter tillgängliggöra biblioteket för allmänheten.

³⁸ Böök, Fredrik. *Artur Hazelius. En levnadsteckning*, Stockholm 1923, s. 172.

beskrivit både Hazelius och Rydberg som Grimms lärjungar i Sverige.³⁹

Begreppet kulturhistoria fick över huvud taget sitt genombrott i Sverige under 1870-talet. Men varför har det varit så tyst om Rydbergs betydelse för kulturhistorien? Istället har Strindberg fått stå som den store kulturhistorikern, då han under åren 1881 till 1882 gav ut *Svenska folket i helg och söcken, i krig och i fred, hemma och ute eller ett tusen år av svenska bildningens och sedernas historia*.⁴⁰ Liksom han i de flestas ögon kommit att överskugga Rydberg på många andra områden. Fredrik Böök har dock framhållit att Rydberg betydde mer för den läsande arbetaren än Strindberg. Han vände sig kraftigt mot Strindberg som en folkets man.⁴¹ Och i ett försök att återupprätta Rydberg skriver Olof Lagercrantz på 1960-talet att i förhållande till Rydbergs smärtsamma medkänsla och lågande hat, blir det mesta av seklets hallstämplade radikalism tunn och fadd och inför hans allvar och djup förvandlas Strindberg till enbart nyckfull.⁴² Löwendahl beskriver i sin avhandling om *Vapensmedens Rydberg* Svante harpolekare som Rydbergs motbud mot Strindbergs övermänniska. Harpolekaren är i motsats till denne ödmjuk och anspråkslös, självuppoffrande och fri från

³⁹ Böök, Artur Hazelius. *En levnadsteckning*, s. 301.

⁴⁰ Strindberg, August, *Svenska folket i helg och söcken, i krig och i fred, hemma och ute eller ett tusen år av svenska bildningens och sedernas historia*, Stockholm 2001-2002(1882); Myrdal, Janken. "August Strindberg och den stora striden om kulturhistoria 1881-82". I: *En annan historia. Sju folkliga historiker från Nils Månsson Mandelgren till Vilhelm Moberg*, Stockholm 1982.

⁴¹ Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*. Stockholm 1994, s. 112.

⁴² Wendel, Göran. *Från trettiotal till trettiotal. Betydelsefull social och politisk diktning i Sverige 1830-1930*. Stockholm 1995, s. 48, jfr även Lagercrantz, Olof 1995: "Med revolutionens kraft och ursinne", *Parnass* nr 5, 1995.

egocentricitet; sina rika gåvor ställer han i de svagas och förtrycktas tjänst.⁴³

Och för att bara ta ett enda exempel på Rydbergs mer konkreta kulturhistoriska bidrag i förhållande till Strindberg, vill jag framhålla att på samma sätt som Strindbergs så kallade nyckelpigskarta var en föregångare till 1900-talets karteringar inom etnologin, kan Rydbergs kartöverlägg i den kulturhistoriska skissen *Det forna Jönköping*⁴⁴ sägas vara det vad gäller jämförande kartstudier i bebyggelseförändringar.

Orsaksanalys och metodisk syntes

Rydberg har på flera områden banat väg för senare tiders etnografiska metoder. Den komparativa, resonerande och tolkande analysmetod som han använder har mycket gemensamt med den som dagens kulturforskare nyttjar.

Rydbergs allmänna historiesyn framträder tydligt i en anmälan av Otto Sjögrens historisk läsebok för skolan och hemmet i Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning 1875. Om den historiska undervisningen skriver han att historien slaktas genom att dess benrangel, omsorgsfullt renskrapat framlägges i en historisk lärobok medan köttet räckes på en annan tallrik kallad historisk läsebok. Han är kritisk till att man ser läroboken som det väsentliga: "... äro hennes namn och årtal väl inpräglade i minnet kan lärjungen tryggt gå sin examen tillmötes". Rydberg fruktar att den spöklika skepnad som historien får i läroboken kommer att "avskrämma lärjungen från att ta del av läseboken". Han hoppas dock att lärjungen övervinner äcklet för den torra läroboken och med

⁴³ Löwendahl, Gösta. *Vapensmedens Viktor Rydberg*, Lund 1954, s. 298.

⁴⁴ Ingår i *Varia 1, Skrifter*, del XIII.

glädje istället vänder sig till läseboken, för att där få den verkliga och levande historiska kunskapen.⁴⁵

I sin första kulturhistoriska föreläsning i Stockholm hoppas Rydberg att kulturhistorien, som den främsta av humanvetenskaperna, skall styras av orsaksanalys och metodisk syntes. Han kritiserar den gängse historieskrivning, som bara tar fasta på mekaniska orsaksförhållanden och bortser från de i kulturen verkande krafter, som har sitt ursprung i en inre värld, där instinkter, känslor, önsknings och tankar styr de mänskliga handlingarna. Den metodiska skillnaden mellan naturvetenskaperna och historien finner han främst i att den senare som har "att göra med mänskliga viljehandlingar och hvad dessa frambringat, måste för den skull förnämligas forskas efter företeelsernas ändamål, efter motiver hämtade ur människoandens skaplynne".⁴⁶ Föreläsningarna handlade de första åren om romersk kulturhistoria, som han såg som den ideala, då den bar på så hoppfulla framtidstankar.⁴⁷ Inget av de kulturskapande ideal han förespråkar tycktes honom saknas under romartiden.

Liksom Artur Hazelius såg han också ett kulturellt och historiskt sammanhang mellan det nordiska idag och den fornordiska mytologin. Han såg Norden som ett nytt Grekland och Rydbergs vision om grekisk demokrati förenades med idén om nordisk självbestämmanderätt, skriver Bo Grandien under rubriken att "snärja tidens vånda med drakslingor".⁴⁸ Man skulle kunna dröja länge vid Rydbergs intresse för mytologin och sammanlikna det med hur den franske antropologen Claude Levi-Strauss visat att myten

⁴⁵ Artikeln har sedan publicerats i *Varia*, del 2, *Skrifter* Del XIV, s. 502ff under rubriken Historisk undervisning.

⁴⁶ Rydberg, *Kulturhistoriska föreläsningar. Del 1*, s.4f.

⁴⁷ Jfr Foucault, *Sexualitetens historia 3. Om sorgen om sig*.

⁴⁸ Grandien, Bo. *Rönndrövans glöd. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet*. Stockholm 1987, s. 100.

exemplifierar ett allmänmänskligt sätt att tänka; hur den är ett intellektuellt redskap, med vilket människan reflekterar över och symboliskt försöker överbrygga både universella och kulturspecifika motsägelser och paradoxer.⁴⁹

Detaljernas betydelse

I det här sammanhanget väljer jag istället att lyfta fram hur noggrann han är med de kulturhistoriska detaljerna i de många realistiska vardagsbeskrivningar som han åstadkommit, inte bara i kulturhistoriska skisser och brev, utan också i dikter och romaner. Kunskapen om det lilla är avgörande för den kulturhistoriska trovärdigheten. Redan Singoalla vilar på ett betydande kulturhistoriskt underlag. I första versionen 1857 har han satt in en not om zigenarnas historia. De fakta som noten innehåller är hämtade ur Eilert Sundts *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge* som Rydberg sedan refererade i Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 1858.⁵⁰ I en brevväxling med Carl Larsson i samband med nytugåvan av *Singoalla*, som Carl Larsson skulle illustrera, framkommer både Rydbergs bekymmer om att vara kulturhistoriskt trovärdig och en tydlig tidsanda. Carl Larsson skriver i brev och frågar: "var ska jag få reda på ett zigenareband?" Och Rydberg svarar: "skola vi fråga polismästarn i Stockholm och Göteborg, om de i sina skojare- och förbrytarealbum ha några zigenarefigurer. Eller efterhöra i Ungern fotografier av musicerande zigenare (---) eller porträtter svenska med zigenaraktigt utseende". Möjligen har Carl Larsson sedan använt sig av någon av Rydbergs grannars tjänsteflickor som förlaga, då han i ett senare brev

⁴⁹ Levi-Strauss, Claude. *Cultural Anthropology*, London 1972.

⁵⁰ Jfr Svanberg, Viktor. *Rydbergs Singoalla: en studie i hans ungdomsdiktning*, Uppsala 1923, s. 63.

till Rydberg skriver: "Den frun som hade turk- el zigenarflickorna på Djursholm bad att få skisserna. Det är nog för att hon vill bränna upp dem. Vill du vara så snäll att sända dem till henne?"⁵¹

I Rydbergs brevsamling återfinns många kulturhistoriska beskrivningar inte minst av barndomsstaden Jönköping. Här finns såväl detaljerade bebyggelsebeskrivningar, som vardagsbeskrivningar om handarbetande kvinnor, hur klappträn slog mot bryggorna vid stadens tvättbryggor, lekande barn och arbete vid fabrikerna i hans egen samtid. Var och en av dem skulle förtjäna en särskild uppmärksamhet. I ett brev 1859 lämnar han fantastiska skildringar från Göteborgs undre värld.⁵² Intresset för sin egen samtids seder omnämner han bland annat i brev till Harald Wieselgren där han skriver att han har för avsikt att skildra vårt lands kulturhistoria sådan hon speglar sig i den trånga ramen av en svensk småstad. Det verket blev aldrig fullbordat, men överallt i dikter och romaner finns seder och bruk skildrade liksom intressanta kulturhistoriska detaljbeskrivningar.

Nils Arvid Bringéus lyfter i sin bok om Gunnar Olof Hyltén Cavallius fram hur både dennes och bröderna Grimms sökande efter spår i folkkulturen fått motsvarigheter i senare tiders etnologiska språkbruk i form av relikter.⁵³ På samma sätt vill jag lyfta fram hur spåren från Rydbergs samtids-skildringar kan användas som spår i dagens kulturanalyser. De många små detaljerna kan användas som ledtrådar i den kulturhistoriska bevisföringen. Om förnamnens historia

⁵¹ Hämtat ur brevväxling mellan Carl Larsson och Rydberg i september 1893 i KB.

⁵² Forssström, Axel. *Viktor Rydberg: barndom och ungdom 1828-1855*, Lund 1960, s. 248 Lund har fäst uppmärksamhet på detta och återger ett av breven

⁵³ Bringéus, Nils-Arvid. *Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. En studie kring Wärend och wirdarn*, Stockholm 1966, s. 209.

visar Rydberg till exempel att de meddelar rätt märkliga saker om folklynne, föreställningssätt, smak och öden. Dessa namn bilda så att säga olika historiska lager, konstaterar han. Han ondgör sig över katolskt, tyskt och franskt modeinflytande men gläds åt att han på 1870-talet märker att alltfler nordiska namn åter tagits i bruk såsom Hjalmar, Einar, Ingrid och Tora.⁵⁴

Ett intresse för bilder följde Rydberg genom livet. Örjan Lindberger har till exempel visat hur han fått uppslaget till *Jungfru Maria i Rosengård*⁵⁵ från en tysk tavla. Och de träsnitt han hade sett som pojke återfinns i *De vandrande djäkarnarne*: "de hvitmenade väggarne som voro prydda med lifligt kolorerade taflor från Lundströmska konstanstalten i Jönköping; der såg man scener ur nya testamentet och ur svenska historien".⁵⁶ Även i dikten *Träsnittet i psalmboken* anspelar han på den gamle Lundström i Jönköping, den boktryckare som tryckte kistebrev och bokillustrationer.⁵⁷ Träsnittet i dikten har ingen motsvarighet i Lundströms träsnitt men väl i ett litet vackert träsnitt i 1567 års psalmbok av vilken ett facsimiltryck från 1883 finns i Rydbergs bibliotek.

*Vapensmeden*⁵⁸ som är en av hans intressanta kulturhistoriska berättelser i romanens form, utspelar sig i renässansen, men handlar mer om samtidens problem. Som underlag för romanen hade Rydberg läst Hylten-Cavallius *Wärend och wirdane*. När mästare Gudmund kommer till Slattebygden lägger han märke till gammaldags seder som där bevarat sin

⁵⁴ "Om förnamn i allmänhet och de nordiska i synnerhet" är publicerad i *Varia* del 2, *Skrifter* XIV, s.509ff.

⁵⁵ Rydberg, *Skrifter*. Del I, s. 174f.

⁵⁶ Forssström, *Viktor Rydberg: barndom och ungdom 1828-1855*, s. 118.

⁵⁷ Curman, Johan. *Boktryckarn själv. J.P. Lundström i Jönköping*, Stockholm 2000.

⁵⁸ Rydberg, *Skrifter*, del VII.

livskraft, bland annat bjärta kvinnodräkter.⁵⁹ Mäster delar Viktor Rydbergs kärlek för färgrika kvinnodräkter.⁶⁰ Den dräkt som så omsorgsfullt skildras i *Vapensmeden* är tydligt komponerad efter Hyltén-Cavallius beskrivning av den wärendska kvinnodräkten. Här finns också en beskrivning av timmerbyggnader "med låga väggar och väldig takresning".⁶¹ Detaljerna i byggnadssättet överensstämmer med de som Hyltén-Cavallius beskrivit som karaktäristiska för den forntida wärendska rökstuvan och dess ättling den medeltida lågstuvan.⁶²

En folkvänlig aristokrat är vanlig i litteraturen vid 1800-talets mitt och hos Rydberg kämpar adelsmän för andlig och politisk frihet. Han menar att alla skulle kunna bli adel om de skötte sin torva väl. I *Vapensmeden* är det bonden Slatte som manifesterar detta. Slattes självständiga bondesamhälle har beskrivits som den sista manifestationen av den socialistiska utopi som Rydberg i olika former drömt om i hela sin diktning.⁶³ Rydberg har bland annat i *Realisten Åbrandsson*,⁶⁴ bittra och skarpa skildringar av skolans vardagsliv såväl i kritik av den gamla latinskolan som i skildringar som betydelsen av att skaffa sig aktning som skolpojke genom att kunna reda sig i slagsmål.⁶⁵ I *De vandrande djäknarne*⁶⁶ har han skildrat bergsmännens liv sett utifrån småfolkets sida. Här

⁵⁹ Löwendahl, *Vapensmedens Viktor Rydberg*. 328f.

⁶⁰ Rydberg, Viktor. *Det sköna och dess lagar*. Stockholm 1901, s. 173f.

⁶¹ Rydberg, *Det sköna och dess lagar*, s. 208.

⁶² Löwendahl, *Vapensmedens Viktor Rydberg*, s. 329.

⁶³ Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, s. 536f, jfr Löwendahl *Vapensmedens Viktor Rydberg*, s. 298ff.

⁶⁴ Rydberg, *Skrifter*, del VIII, s. 130ff.

⁶⁵ Se vidare Forsström, *Viktor Rydberg: barndom och ungdom 1828-1855* 1960, s.101f samt Granlid 1973, s. 334 om Rydberg som slagskämpe under skoltiden.

⁶⁶ Rydberg, *Skrifter*. Del III.

finns också en hel rad förklarande små fakta från hans samtid såsom vad en försvarslös person är. På liknande sätt har han beskrivit interiörer av gästgiverier och prästgårdar. I *Lille Viggs äventyr på julafton*⁶⁷ får vi följa Vigg och julvätten till en rad olika hem i en intressant berättelse av hans tids klassamhälle, en berättelse som känns igen i vår tid i Tage Danielssons om Karl Bertil Jonssons julafton.

Under slutet av sitt liv gjorde Rydberg listor⁶⁸ på planeerade kulturhistoriska skildringar av en snusfabrik, postiljoner, lekar, hovrätten, torghandel, midsommarfirande, sagoberättande, marknader, procentare, fabrikanter, bildningscirklar, tjänstehjonstadgan etcetera . Av listorna framgår hans planer på att skildra småstadsoriginal som Skrikarlasse, Äggkungen och Moster Gräslök. Skildringarna utfördes aldrig men flera rubriker i listorna visar sådant som att han kommit i kontakt med den muntliga sagotraditionen, sannolikt i barndomen då han också bekantat sig med åtskilliga klassiska sagor i Lundströms skillingtryck. I hans bibliotek finns såväl Djurklous *Bidrag till den svenska adelns historia* som Afzelius *Svenska folkets sagohäfder*.

En etisk makt i Sveriges liv

I *Nordisk familjebok* 1916 beskrivs Rydberg som en etisk makt i Sveriges liv. Vad betyder då det för dagens kulturhistoria? Eva Österberg har i en beskrivning över hur våldet representeras i de isländska sagorna använt begreppet etisk narration för att beteckna hur skildringarna är länkade till frågor om rätt och fel, ont och gott. Hon finner ett moraliskt anrop i att vänskap framställs som våldets motsats och visar på så sätt

⁶⁷ Rydberg, *Skrifter. Del VIII*. I artikeln "Till lille Viggs försvar", *Arena*, 1997 lyfter författaren Majgull Axelsson fram Rydbergs betydelse i vår tid utifrån det växandet intresset för berättande.

⁶⁸ Forsström, *Viktor Rydberg: barndom och ungdom 1828-1855*, s.103ff.

hur de är relationella begrepp. Hon avslutar sin analys med att ställa frågan hur man lär sig empati, hur man värnar sitt moraliska rum, hur man blir människa?⁶⁹ Just en sådan etisk narration med ett etiskt anrop finner man i flera av Rydbergs kulturhistoriska föreläsningar. De handlar om kulturarv från andra kulturer och tidigare civilisationer och de handlar om hela mänskligheten, inte om att någon skulle ha företrädde för någon annan. I sökandet efter sanningens och frihetens möjligheter har Rydberg intresserat sig för etik, makt och kunskap på ett sätt som i mycket liknar en av vår tids kulturhistoriker, Michel Foucault. Rydbergs analytiska perspektiv är detsamma som Foucaults i det att han skiljer mellan de allmänna grunddragen och enskildheterna i vad han kallar civilisationsförloppet.⁷⁰ Foucault talar om vetandets arkeologi och skiljer mellan det ursprungliga och det allmänna. Han skiljer mellan två sorters kunskap, *savoir* och *connaissance*. I *L'Archeologie du savoir* från 1969⁷¹ beskriver han *savoir* som den djupare kunskap som utgör ett slags historiskt avgränsad kulturell matris för vad som kan tänkas, sägas och göras. På ytan ser vi istället diskurser, det vill säga utsagorna, det som faktiskt sägs i en viss tid, ett visst sammanhang. Foucault kallar djupkunskapen *savoir* för epistem, dvs. ett vetande som måste undersökas för att vi skall förstå de djupast liggande kulturella värdemönster som ligger bakom utsagorna.

Både Rydberg och Foucault är antropologer i Kants mening då de sysslar med vetenskapen om människans väsen och griper tillbaka på antikens samhälle för att förstå. Båda är visionära upplysningsmän samtidigt som de kritiserar

⁶⁹ Österberg, Eva. "Våldets känslorum. Berättelser om makt och moral i det förmoderna samhället" i Österberg, Eva & Lindstedt-Cronberg, Marie. (red.), *Våldets mening. Makt, minne, myt*, Lund 2004, s. 19ff.

⁷⁰ Löwendahl, *Vapensmedens Viktor Rydberg*, s. 448.

⁷¹ På svenska 1972 som *Vetandets arkeologi*, Lund.

den moderna anda som skapat så många begränsningar för människan att verka fritt. Båda utgår från Kants etik, den etik varigenom vi konstituerar oss själva som moraliska agenter, säger Foucault, medan Rydberg uttrycker det som att vi måste följa Kants Sedelag samtidigt med den subjektiva viljeprincipen, det vill säga den goda viljan måste förenas med en föreställning om plikt. Båda visar på sitt sätt hur människan är såväl en förnuftig som en sinnlig varelse. Om människan bara skulle följa sedelagen vore hon alldeles ofri, säger Rydberg, och på liknande sätt menar Foucault att frihetens begränsningar är möjliga att överskrida.⁷² Rydberg vänder sig mot den materialistiska uppfattningen som bara ser människan som en kroppslig organism. Livet på jorden blir genom de kroppsliga passionernas rätta bruk ett moraliskt övningsfält för själen menar han. Glädjen och sorgen beskriver han som känslolivets båda grundstämningar i en föreläsning om de hemlighetsfulla känslorna sympati och antipati.⁷³

Båda hade upplevt ett utanförskap som gjort dem till fria intellektuella iakttagare, som får syn på det annorlunda genom att söka sig bakåt i historien. Intresset för de sociala frågorna återfinns i hela Rydbergs produktion och precis som Foucault söker han subjektets möjligheter bortom kategoriseringar och benämningar. Grunden för bådas teorier är egentligen språkvetenskapen och där griper båda tillbaka på

⁷² Rydberg diskuterar detta i en av sina filosofiska föreläsningar i Göteborg 1878, återgiven i *Filosofiska föreläsningar, IV, antropologi och moralfilosofi*, Stockholm 1901: 33ff. Jfr Foucault, Michel. *Sexualitetens historia 3. Om sorgen om sig*. Stockholm 1987.

⁷³ Rydberg, Viktor. *Filosofiska föreläsningar, Del III*, Stockholm 1901:272f. Se även Löwendahl, Gösta 1960: *Kärlek och svärmod hos Viktor Rydberg*. Lund 1960, s. 66f om hur Rydbergs passion och sinnlighet parat med en stark plikt känsla och viljekraft, åtminstone från 1870-talet, kommit att påverka hans författarskap.

Jakob Grimm som säger att det är folket som talar, att språket är vår historia.⁷⁴ Foucault har uttryckt detta som att det är språket som skapar den sociala ordningen genom att det benämner, medan Rydberg helt enkelt tagit fasta på hur vi blir till genom ett gemensamt språk och ett gemensamt samhälle.

Idag kan vi använda såväl Rydberg som Foucault för att kritisera den postmodernism som säger att historien är död. För att använda den amerikanska historikern Lynn Hunts ord så är det inte meningsfullt att förkasta alla metanarrativ, eftersom det är den typ av berättelser som möjliggör ett handlande i världen.⁷⁵ Rydberg var mån om att använda kunskapen för politiska syften och därför fick hans kunskap stor betydelse. Det är med Rydbergs teoretiska resonemang som med Michel Foucaults. Det är för att de ställt problemen än för att de gett lösningarna, som de kan tala till oss i vår tid.

Jag har bara alltför kort här kunnat beröra några av alla de infallsvinklar som kulturarvet efter Viktor Rydberg kan ge vår samtid. Det som sammanfattningsvis borde göra Rydberg till en förebild i vår tid är kunskapsbegäret, det självständiga bildningsidealet, den fritt och kritiskt tänkande intellektuelle och sist men inte minst det etiska samtal som han manar oss till.

⁷⁴ Michel Foucault gör det främst i Foucault, Michel. *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences*, London 1970, 286ff. Se även Ian Hackings "Night thoughts on Philology" i Hacking, Ian. *Historical Ontology*,. Cambridge 2002, s.140ff. Grimm var i sin tur påverkad av Herder som menade att språket konstituerar en kultur och därmed ett folk.

⁷⁵ Bonnell, Victoria E. & Hunt, Lynn (eds.). *Beyond the cultural turn : new directions in the study of society and culture*. Berkeley 1999.